

СЕОБЕ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ: НА ПУТУ ИЗМЕЂУ СТВАРНОГ И ЖЕЉЕНОГ – ЈЕДАН МОГУЋИ ЈЕЗИЧКИ АСПЕКТ

У раду се пише о томе како се свијет о коме се говори у роману *Сеобе* Милоша Црњанског језички представља, и то на нивоу синтаксе, реченице, како се писац служи језиком, на плану синтаксе, у стварању умјетничког свијета и сликању односа у њему. Познато је да је Милош Црњански писац који свјесно и стваралачки прилазио реченици. Резултат тога његовог приступа јесте тај да у његовом делу налазимо другачију, дотад непознату у српској књижевности синтаксу. У раду се, дакле, покушава из овог плана показати како писац обликује реченицу у приказивању судбине српског народа и војника који се преселише под круну Аустрије, али не могу да се скрасе у равницама Паноније, разапети између аустријске жеље да за њу ратују и буду паори на граници с Турском и сопствене жеље да, незадовољни и повређени, потраже себи другу домовину, да се селе у Русију, бивајући у томе своме лутању почесто и у нашем лијепом Темишвару. Овдје ће се разматрати реченице у роману *Сеобе* које карактерише деагентивизација, обезличавање, разматраће се, дакле, пасивне и неке безличне реченице.

Кључне ријечи: књижевно дјело, српски језик, синтакса, деагентивизација.

Велики роман *Сеобе* Милоша Црњанског настао је после Великог рата. И искуство из тог рата, у коме је сам писац учествовао, могло је усмерити поглед овог писца на судбину његовог народа. Она би се уз нужно упрошћавање могла свести и на ове две одреднице: сталне сеобе по невољи и стално ратовање, опет по невољи. Зато су у овоме роману у центру српски војници и њихови официри на туђој земљи. Иза њих је њихов народ, сви су исте судбине. Напустили су испред Турака своју отаџбину. Онај ко их је примио, Беч, није их примио да би им обезбиједио нову отаџбину, већ да би ратовали за његове интересе. Срби као народ су овамо разапети између

¹ sretotanasic@yahoo.com

² Рад је прочитан на пленарном заседању скупа, а настао је у оквиру пројекта 178021 – „Опис и стандардизација савременог српског језика“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а који се реализује у Институту за српски језик САНУ.

онога што се од њих тражи и онога за чиме они теже – између рата и потраге за новом отацбином. Беч их шаље на запад у његове ратове, они би према истоку, у Русију, да тамо покушају да се смире, у новој отацбини. Нужно се намеће питање може ли се у таквим приликама сачувати властити идентитет, појединачни и колективни, национални.

Тамо гдје су дошли, гдје им је Аустрија по царској милости уступила за боравиште славонско-сремске равнице, пуне мочвара, али мјесто добро за успостављање крајине према турској царевини, не буди нимало пријатан осјећај Вука Исаковича, једног од три главна јунака романа. Прве реченице у овом роману на то нас упућују: „Магловити врбаци испаравају се још од прошлог дана, облаци се ковитлају све наниже. Дубина, кроз коју протиче река, мутна је и непроходна. Земља је тамна, невидљива и кишовита” – Тако започиње писац своју причу о сеобама. И у таквом благу праве села Срби дошли из Србије – Старе Србије или из Шумадије, свеједно. И не заборављају своју стару отацбину: „Иза плотова те куће, где се кроз дубоко благо товаре лађе, од јутра до мрака, склонио је Аранђел Исакович последњи остатак блага што га дотераше *са љубичастих падина Шаре и пашњака крај Бистрице*“ [1, 48]. И није ово једини одсјај отацбине у сјећањима и души јунака овога романа.

Сталне сеобе су се увукле у душу Срба, војника и официра. И то се провлачи кроз цио роман у различитим видовима представљања. Није ништа ново кад кажемо да наслови поглавља у овоме роману имају значајну функцију. Па и са становишта теме о којој овдје говоримо, то се показује занимљиво. На крају, највећи број наслова у овоме роману дат је у виду реченица. Зато бих овдје пажњу начас задржао на неким насловима; чини ми се разложним прво навести знаменити наслов првог поглавља у првој књизи „Бескрајни, плави круг. У њему, звезда“. А онда још директније, ако ово није било довољно, ни јасно: „Оде Вук Исакович, али за њим оде и Фрушка гора“, наслов четвртог поглавља у овој књизи [Сеобе 1: 66]. Па опет „Одласци и сеобе, начинише их мутнима и пролазнима, као дим, после битака“ – наслов је петог поглавља“ [Сеобе 1: 90]. У таквом једном наслову нашао се и овај лијепи град Темишвар: „Несрећа их је тог пролећа, у Темишвару, стигла изненада“ – наслов је другог поглавља у другој књизи романа, а несрећа је стигла ни мање ни више већ Исаковиче! Још рјечитији је наслов дванаестог поглавља исте те друге књиге „Остаће само гробови“. Па трећи наслов поглавља у трећој књизи. „Селе се, јадни, у Росију, а смеју се, и плачу“, јер – каже нам наслов шестог поглавља у трећој књизи „Сервија се отселитсја не может“, а роман се завршава поглављем чији је наслов „Сеобе се настављају вечно“. И сами наслови, ови наведени – и други, представљају сиже овога књижевног дјела, и кроз њих је писац дао слику свога свијета – наде, очекивања, тежње и разочарања његових јунака. Видјели смо како се писац осврће већ на почетку великог романа и на сеобу у Аустрију, а онда и на војничке походе, које су дужни да предузимају, по милости круне.

А зашто ратују: „После одмора у вароши Радкерсбургу, Исакович поче да их ломи вежбама, при ходу. Учио их је да трче са пиштољима у рукама и ножевима у зубима. Тако су пуцали, јурећи у гомили, у стабла дрвећа и ударали ножевима по грању, урлајући при том, у глас, у име Марије Терезије, отегнуто и у такту“ [Сеобе 1, 94]. „Није више био брижан, јер је био пресвиснуо од беса и очајања. Не само зато што су га у Печују онако вређали и мучили, већ и зато што му нису дали за потполковника, чему се, овако матор, свакако надао и што му *беше*, још у Варадину, *обећано*.“ [Сеобе 1: 97].

И у таквом стању, човјеку се помисао на селидбу, ма куда, сама јавља. Тако и Вуку Исаковичу: „Отићи некуд и живети безбрижно, одвести и њих да живе негде лако, пријатно, чинило се Вуку Исаковичу тако могуће. Негде је морало бити нешто светло, значајно, па треба отићи тамо. Видећи их доле [своје војнике, СТ], у трави, мрачне њине гомиле, како леже око кола, осветљене ватром, њему се чинило, наслоњеном на точак, да их треба одвести некуд даље. Заборавив на тренутак и где је и куд иду, заглаван у високе зидове стена, над којим се сјало небо сасвим бистро и сасвим бледоплаво, Вук Исакович се беше смирио, заједно с људима свога славонско-подунавског полка“ [Сеобе 1, 105–106]. Узгред да кажемо да се и инфинитив у оваквим реченицама јавља и у функцији деагентивизације исказа.

На почетку рекосмо да све што сањају српски војници јесте вјера да постоји негдје неко мјесто гдје би и они могли наћи мир – то је све што и у моменту одмора сања на јави Вук Исакович, док гледа своје уморне војнике. Вјерују да у том бескрајном небеском простору има и једна звијезда за њих. Исте мисли прате и другог, мање познатог Исаковича – Ђорђа, који хоће да иде, *сели*, у Русију; наслов првог поглавља четврте књиге гласи „Оде Исакович из царствујуче Вијене“, али препреку и њему на остварењу те идеје праве многи, па и жене. Књижевни критичар је поводом овог романа, и поводом разочарања народа и његових вођа у обећања аустријске круне, записао и следеће: „У *Сеобама* нам се, што није честа прилика, збиља пружа могућност да посматрамо важну али мало испитану особину прозног књижевног текста. Особину, наиме, која се повремено помиње а недовољно образлаже: да се склоп целог романеског текста тако рећи огледа у склопу својих делова. И обрнуто: да се по своме склопу сваки део огледа у целини. (...) Јер, на општем плану цео један народ, на ужем његових триста ратника послатих на Рајну, а на најужем сваки важнији лик понаособ узет, сви се они током развијања сижеа доводе без изузетка до једног истог: до открића сопствене немоћи и узалудности. На свим се плановима доспева у исту празнину, кад људски живот изгледа као сан и обмана. И као што се у бајци време не зауставља све док се не дође до срећног завршетка, тако се и сижејни часовник у *Сеобама* не зауставља све док се јунаци не суоче с празнином, ништавилом“ [Петковић: 233–234].

У раду се разматра како се тај свијет у роману језички представља, и то на нивоу синтаксе, реченице, како се писац служи језиком, на том плану, у стварању уметничког свијета и односа у њему. Ако се неко књижевно дјело може разматрати и разумијевати узимајући у обзир начин на који се писац служио језиком, посебно синтаксом, онда је то свакако дјело Милоша Црњанског. Познато је да је Црњански свјесно и стваралачки прилазио реченици. Резултат тога његовог приступа је тај да у његовом дјелу налазимо другачију, дотад непознату у српској књижевности синтаксу.

Већ је запажено да Милош Црњански има посебан однос према језичкој страни књижевног дјела: на једној страни он је први који последије Вукових реформи српског језика озбиљније користи црквенословенизме, на чему се у овоме раду не задржавамо, а на другој – то је однос према синтакси. Мора се рећи да је, истина првенствено у лингвистичким круговима, на реченици Милоша Црњанског скренуо пажњу сарајевски професор академик Јован Вуковић у својим синтаксичко-стилистичким анализама још средином друге половине двадесетог вијека. У науци о књижевности у том погледу посебно је доста писао Вуковићев ученик професор Новица Петковић, такође са одличним лингвистичким образовањем. На једном мјесто у својој књизи о књижевном дјелу овог писца Петковић пише: „У српској књижевности при крају XIX и почетком XX века улаган је осетан напор да се стабилизује синтакса. Особито је била важна израда сложеније, развијеније, а у исти мах и чвршће хипотаксе. Нема сумње да са синтаксичком дисциплином иде дисциплина мишљења; да са успостављеном хијерархијом односа у реченичним склоповима иде логички сређено излагање. У књижевној прози са тим иде прегледно урађен и у сразмери са целином развијен опис. На њему се, опет, темељи композиција целога приповедачевог дела. Стога, што се више тежи стабилизованим, уравнотеженим наративним формама, далеким од иновација и експеримената, у књижевности је на све већој цени синтаксичка норма, а на све мањој су њена нарушавања. С друге стране, разумљиво је што је Јован Скерлић могао, дигавши синтаксу високо на лествици вредности, тврдити да је она заправо 'геометрија мисли'. Разумљиво је такође што се Јован Дучић, који је у својој беспрекорно складној путописној прози знатно унапредио и на виши степен дигао синтаксичку вештину код нас, огорчено супротставио 20-тих година потпуно супротном развоју који је тих година био узео маха. Супротставио се, наиме, синтаксичкоме разграђивању које су онда предузимали авангардни писци 'модернисти', међу којима је и Црњански био“ [Петковић, 1996: 186]. Знамо, Црњански је са својим пером улетео да разграђује синтаксу српског језика који је на размеђу вијекова био достигао висок ниво изграђености, посебно на плану синтаксе, тај језички израз познат је у науци као београдски стил, о коме су писали многи, а међу првима академик Александар Белић [Белић, 1934; Белић, 1940; Ивић, 1998]. И не треба помислити да је наш писац некакав сањар, српски насилник у књижевности. Он је само

пратио кретања у њему савременом тренутку књижевности; „Већ немачки експресионисти усмеравају свој рушилачки полет на разграђивање канонске синтаксе; њихов је циљ нова синтакса ...“ [Петковић, 1996: 179–180]. Дакле, већ је показано у нашој науци да је Црњански писац који је с посебном пажњом приступао синтакси, на једној страни, и да је у томе ишао укорак са дешавањима у европској књижевности, на другој страни. Све ово служи и као оправдање за наше занимање за реченицу у овоме роману М. Црњанског.

У овом раду нећемо се занимати том страном синтаксе. Циљ рада јесте да се покаже колико су у овоме роману присутне реченице које карактерише појава деагентивизације, анонимизације, а то су пасивне и имперсоналне реченичне структуре. Оне, због тих особина, могу да буду занимљиве за разматрање као једно од средстава која писац користи описујући сеобе српског народа и његових војника – њихово мјесто у аустријском царству, њихове наде, очекивања, положај, њихов властити доживљај тога положаја сагледан из њиховог виђења својих заслуга за Беч.

Навешћемо прво неколико пасивних реченица из *Сеоба*.

[1]

1. После кратког, збуњеног ћутања, што као језа прође кроз цео пук, падоше нове команде и пук остави оружје и *би одведен* у страну, иза логора, да изврши казну и упамти ту ноћ крађа, непокорности, пијанки и блуда [Сеобе 1: 37].

2. (чуло се...) затим, како се прича да је њен муж, оберкапетан Вук Исакович, *одведен* из Печуја, везан, у Темишварску тврђаву [Сеобе 1: 59].

3. Певачи, што *беху истерани* на чело пука, умукоше [Сеобе 1: 92].

4. Страже су морале силом да их довлаче натраг, у логор, где су сваки дан *били батинани* [Сеобе 1: 230].

5. Сва крвава слава пука *беше* потпуно *заборављена*, а да је пук онолико изгинуо, било је сасвим безначајно [Сеобе 1: 231].

6. Већ скоро дома, на осечком мосту, Исакович тако *би ражљућен* још једном громопуцателно [Сеобе 1: 238].

7. Вели, они знају да су Расцијани, који су се из турске овамо пре шест година доселили, *подељени били* у три војена округа: Сегедински, Арадски и Петроварадински [Сеобе 2: 22].

8. Њему је речено да *ће бити касирован* и да може ићи куд му је воља... [Сеобе 2: 25].

9. Има да *буду насељени* на спахијске „вармејске“ земље и да раде као и остали сељаци... [Сеобе 2: 33].

10. Оних, везаних, тридесеторица војника *одведено је* у казамат, који је био крај бунара [Сеобе 2: 38].

11. *Одузета* им је застава, али су им они њихови црвени барјаци – јер су, веле, црквени – *остављени* [Сеобе 2: 38].

12. *Били су арестирани, итрапацирани, протеривани*, али ништа није помогло [Сеобе 3: 16].

13. Само *је било дато* наређење да се однесу у цркву [Сеобе 2: 38].

14. Био *је послат* у Темишвар да прими транспорт ухапшених сербских официра, који су се били уписали у списак руског ђенерала Шевича, за одселеније у Русију [Сеобе 2: 104].

15. Честњејши Исакович, враћајући се у Темишвар, при крају августа 1752, *био је задржан*, код форпоста, на хиљаду, две корака од капије принца Евенија Савојског [Сеобе 2: 368].

16. Тако *је ухапшен* неки росијски лајтант, за кога се онда нашло да је Риста Хрнич [Сеобе 2: 368].

17. Откад је то било почело, Трифун је, све чешће, ургирао да им *се дозволи* преселеније у Русију, али Темишвар никако није свршавао ту ствар... [Сеобе 2: 78].

18. *Пропуштани* су још само они који су већ раније били добили пашпорт [Сеобе 3: 151].

19. Не само зато што су га у Печују онако вређали и мучили, већ и зато што му нису дали за потполковника, чему се, овако матор, свакако надао и што му *беше*, још у Варадину, *обећано* [Сеобе 1: 97].

20. Ударен од коња више колена, пре неки дан, кад је почео да скупља делове пука, још се буди ноћу од бола ... [Сеобе 1: 9].

21. Не смеју, без одобрења, да напусте земљу, на коју *се пресељавају* [Сеобе 2: 33].

22. Официр за одбрану, рекапитулирао је одбрану и молио само одлагање смртне казне, док *се дезертер*, Исакович, *не нађе*, и околности под којима је побегао *не објасне* [Сеобе 2: 105].

23. Све до јесени, по славонским селима, *није се чуло* ништа о онима што одоше на војну. Отишли су били, као да су нестали, некуд, у облаке [Сеобе 1: 211].

24. А *чула се*, на мукама, и сербска, срамотна, псовка, колико је на небу бесчислених звезда [Сеобе 3: 223].

25. Костјурин је то одбио, с тим да *се папири пошаљу* у Санкт-петербург, на адрес генералпрокуратора Никите Јурјевича Трубецког, да *се затражи* мишљење, прво [Сеобе 3: 254].

Није потребно посебно доказивати да се из ове перспективе може долазити и до разумијевања књижевног дјела, то је, поводом дјела Милоша Црњанског, већ доказано, па се то овдје и наводи: „Свако књижевно дело има извесне особине које читалац лако запажа, а тумач их не сме мимоилазити. Међу такве особине иде реченица (тип реченице) којом су *Сеобе* исприведане. Она има тако необичан састав да већ сама по себи привлачи особиту пажњу. Стога у роману Милоша Црњанског синтакса у повишеном степену суделује у усмеравању читања, и у читаочевом разумевању текста. Познато

је да синтаксичка уређеност говорног низа и иначе управља читањем; да нас, док читамо, носи 'струја мишљења реченице' (у фусноти: 'прве речи неке реченице које смо разумели подстичу нас на развијање једне операције која твори реченицу, једне специјалне струје мишљења, у којој се развија реченица', вели Роман Ингарден ...)“ [Петковић, 1996: 155]. „А, као што се зна, опис нужно, и у знатној мери, зависи од средстава описа. Поготову у уметности. Приказани свет у роману своја књижевна својства добрим делом добија отуда што изражајна средства којим се писац служи истичу једне, а запостављају друге појединости у предмету (тематизи). Пишчева средства припадају природном људском језику; из тог големог репертоара он бира и уметнички 'упошљава' само један сразмерно мален део. Али њихов избор и њихова употреба нису слободни, и много мање зависи од слободне пишчеве воље него што би се на први поглед рекло“ [Петковић: 157–158]. Ово је, поводом *Сеоба*, показивано на другом својству реченице у роману: реду речи и парцелацијама; овдје се узима као полазна основа и код посматрања мјеста пасивних и појединих врста безличних реченица у роману.

Ако обратимо пажњу на реченице у наведеним примјерима, па још ако их посматрамо у контексту из ког су узете, неће нам бити тешко уочити да се и преко њих могу потврдити горњи наводи. Нека својства оваквих реченица се увијек код њиховог описа наводе. Прво, у позицију субјекта реченице не налази се појам који је на семантичком плану агенс, тј. онај који планира, изводи и контролише ток радње, како се у савременој литератури овај појам семантичког плана дефинише [Танасић, 2012 а]. У ту позицију долази други појам – пацијенс. У овим реченицама готово доследно су у тој позицији именовани јунаци који су Срби – Исакович и његови војници, или је нешто друго, што опет говори о неповољној позицији Срба – као у једанаестом примјеру, у коме је у позицији субјекта реченице са значењем пацијенса именица *застава*, њихово, српско, национално знамење. Што се тиче агенса, он се повлачи на периферију реченичне структуре [Тополињска, 1996: 6–7], некад, у српском језику чак често, иза кулиса [Падучева, 2004]. Е, сад само да се на часак вратимо ономе Ингарденовом: да се на основу прве речи у реченици разуме њен даљи ток. Дакле, наши јунаци нису ти који кроје судбину своју, они су доведени у позицију потчињених, оних који трпе одлуке и вољу другог, уз све своје ратне заслуге – не заборавља да каже Црњански. А тај агенс, он није Србин ни српскога рода ... или како каже Новица Петковић за главног јунака Вука Исаковича „Вођен туђом руком и за туђу корист“ [Петковић, 1996: 233]. Тако је са другим Србима јунацима романа: и кад наређују, вођени су туђом руком. И овакве реченице са анонимизованим агенсом служе опису слике свијета у коме су се нашли Срби и односа према њима. Њима се дешавају многе непријатне ствари: тјерају се у рат за туђи интерес, тјерају се да буду паори кад не ратују, а кад, разочарани и са изгубљеном надом, хоће да пођу да потраже другу отаџбину – у Русију,

хапсе се. И све се то чини из далека, само им стижу непријатности, често не знају директног покретача тих акција, он је уопштен – то је државни апарат аустријског царства или, понекад, његови високи представници. Па можда није случајно то што је средством којим се у српској реченици исказује агенс – конструкција генитива с предлогом *од*, означен и коњ који је ударио главног јунака у првом примјеру, што углавном не бива у српском језику, а ни савремене дефиниције агенса не обухватају појмове подобне овоме у тој функцији.

Дакле, измјена хијерархије у структури реченице какву обезбјеђује пасивна реченица [в. Тополињска, 1996; Падучева, 2004 и др.] – са позиције главног члана реченице помјера се именска ријеч која обиљежава актант агенс, а у ту позицију уводи се именска ријеч којом се означава актант пацијенс – уз у српском језику готово редовну деагентивизацију, јесу они моменти који су писцу диктирали њихов избор за описе ових и сличних ситуација у његовом виђењу српских сеоба од Беча до Русије. Да овдје поновимо двије реченице из навођеног цитата Н. Петковића. „Приказани свет у роману своја књижевна својства добрим делом добија отуда што изражајна средства којим се писац служи истичу једне а запостављају друге појединости у предмету (тематичи).“ „Стога у роману Милоша Црњанског синтакса у повишемом степену суделује у усмеравању читања, и у читаочевом разумевању текста.“ Ове, пасивне, реченице као да су кројене да би се њима описао положај и осјећања Срба који су се доселили у аустријско царство. Они се именују ријечима у позицији субјекта, који на семантичком плану означава пацијенса – Срби, главни јунаци, народ и војници, јесу у првом плану исказани у овим реченицама, истакнути, именовани ријечима у позицији синтаксичког субјекта, али они нису ту да се исказе њихово одлучивање о својој судбини, него их је писац истакао у њиховом страдању, разочарању, осјећању незаслуженог понижења, неуважавања – они *трпе* неправду сваке врсте. И све то зато што не желе да се одрекну свога имена, славе, сјећања на Србију, своје православне вјере. Не желе да се утопе у други народ и другу, туђу, вјеру. Јер „Неће више видети своју планинску Сервију“ – како гласи наслов седмог поглавља у другој књизи романа, али неће, не желе, ни по коју цијену да је се одрекну. Зато: „Цео један народ био јер жељан да напусти Европу, збуњен, увређен, раздражен, полудео, а задржан у неизвесности ...“ [Сеобе 3: 145]. И навођени наслови појединих поглавља, и овај цитат из романа, а могло би се наћи још подоста сличних, и наведени примјери пасивних реченица – све то више него увјерљиво илуструје тврдње о томе како је Црњански користио пасивне реченице за своје представљање једног значењског слоја у роману: положаја Срба како га они сами доживљавају. А, опет, ови примјери пасивних реченица могли су служити као идеалан материјал за илустрацију представљања пасива као вида измјене хијерархијске структуре у односу према активу.

Слично се понашају и неке безличне реченице, такозване обезличене реченице. Оне се од свих досад описаних безличних реченица у српском језику разликују по томе што једино оне представљају такве ситуације / радње у чијој семантичкој структури обавезно учествује агенс, а који се никад у реченици не исказује за то резервисаним средством, увијек је иза кулиса, као што је у српском језику често и кад су посриједи пасивне реченице. И да видимо неколико таквих примјера:

[2]

1. У пуку *се прочу* да ће *се зимовати* у Оберпфалцу [Сеобе 1: 174].
2. Иначе *поверова се*, најпосле, у целом полку да не иду на Турке [Сеобе 1: 92].
3. Неко време још, *ће се и причати* о њима, о арестиранима, у доњем и горњем Срему. [Сеобе 2: 442].
4. *Лелекало се* од страха и жалости, што им не дају више ни да умиру заједно, већих деле и растављају [Сеобе 1: 211].
5. Тако је ухапшен неки росијски лајтант, за кога *се онда нашло* да је риста Хрнич [Сеобе 2: 368].
6. *Чуло се* да је цео сребробогати земун похрлио да је види на мртвачкомодру, толико је то била лепа госпожа... [Сеобе 1: 214].
7. *Плакало се*, тако, у даљину уздишући што је погреб мрваца тако далеко, да *се не може доћи* до њега [Сеобе 1: 214].
8. Вишњевски рече Павлу да *се зна да се*, међу Србима, и у Бечу, *прича* о њему и његовом харему... [Сеобе 3: 85].
9. Пошавши, изненада, није знао, ни како *се иде*, ни куд *се иде*, до Токаја, и није имао, нигде, припремљена и пријављена преноћишта [Сеобе 3: 152].
10. Били су уплашени да их не стигне невреме, о коме *се причало*, да је, у Карпатима, страшно [Сеобе 3: 171].
11. Сваки дан *се чуло* да је царица дала велику своту злата, *чуло се* да им је додељена земља, да ће добити оружја, али све се свршавало на томе да им је дата росијска униформа, да се обуку, и гомила татарских, бесних, коња... [Сеобе 3: 300].
12. Чим Росија сазна, шта *се ради* са њима, Србима, у Темишварском Банату, све ће бити другачије него што је било [Сеобе 2: 118].
13. *Причаће се*, како то нису заслужили, јер су служили верно царицу, годинама, и гинули, рањавани, за царство [Сеобе 2: 442].

И у овим реченицама се на сличан начин, дакле, као и у оним из претходне групе – пасивним, агенс потискује, разлика је што у њима нема и не може бити ни субјекта, који би био пацијенс. С друге стране, видимо да се у ситуацијама о којим се говори налазе и Срби, на неки начин њих се те ситуације тичу; у наведеним примјерима такво стање је претежно – другачије

је само у дванаестом примјеру. Агенс је опет анонимизован и уопштен. Они често не знају тачно, поуздано, однекуд нешто чују, нешто добијају једни од других, без информације од кога потиче. Понекад је агенс потпуно анонимизован. На исти начин је податак о агенсу замагљен кад је он уопштен, а треба га видјети међу јунацима романа Србима, њиховим породицама, женама, војницима, или је анонимизован, или уопштен, а треба га тражити негдје изван њихова национа, и тада је углавном тај анонимизовани агенс покретач неке непожељне ситуације / акције. Као што се и код пасивних реченица некада може на агенс индиректно указивати и унутар саме реченице, тако је могуће и кад се ради о овом типу безличних реченица. То се постиже избором истих средстава која се користе и при исказивању пасива – са трпним придјевом и оног у рефлексивним конструкцијама [в. Радовановић, 1990; Танасић, 2012; Танасић, 2012а]. Овдје, у том смислу, само ради илустрације, указујемо на прва два примјера, и осми, гдје се на агенс указује локативним конструкцијама. И тада је, како примјери показују, агенс уопштен, није посриједи појединац већ неки мање или више неодређени колектив. Анонимизација агенса се креће, дакле, од таквог посредног указивања на њега до потпуног уклањања података о агенсу.

И ове реченице, дакле, на нешто другачији начин, служе писцу да одсликава општу слику у свијету романа, као и положај његових јунака – од појединаца до колектива. Они се опет представљају као учесници у одређеним ситуацијама / догађајима, али нису њихови субјекти, без обзира на то о каквој ситуацији је ријеч, значајнијој или мање значајној, о начину њихова живота или конкретним догађајима који се њих тичу, радњама које трпе (в. примјер дванаест). То је управо и главни мотив што они желе да се иселе из аустријског царства, коме су служили – бранећи границе од Турака, на југу, и ратујући за царицу, на западу. А ни то им није дозвољено, и због те своје одлуке, да се одселе, они се кажњавају. То најбоље, у најкраћем, представљено већ навођеном реченицом Милоша Црњанског: „Цео један народ био јер жељан да напусти Европу, збуњен, увређен, раздражен, полудео, а задржан у неизвесности ...“

И на крају, у неколико ријечи према закључку. И резултати овога рада потврђују већ исказиване тврдње да се Милош Црњански с посебном пажњом односи према језичким средствима у стварању свијета умјетничког дјела; у ту сврху су се овај пут посматрала два типа реченица – пасивне и обезличене реченице. Те реченице су по својим својствима ишле на руку писцу у сликању положаја Срба који су из своје домовине пред Турцима избјегли у Аустрију. Поред тога што нису прежалили своју отаџбину, у новој држави нису нашли мјесто за спокојан и достојанствен живот. Општи називник њиховог доживљаја тога новог свијета може се свести на неколико ријечи: збуњеност, увријеђеност, неизвијесност, немогућност очувања своје вјере и националне самобитности. У духу данашњег времена, то би се рекло

– немогућност очувања националног идентитета. Од оних који су на челу у ратним походима, они у миру бивају скрајнути на маргине у друштву. На крају, одавно је уочено, показано и доказано колики значај Милош Црњански придаје синтакси и реченици у своме стварању. Отпори и противљења односу овога писца према реченици који су се чули од његових савременика са протицањем времена све мање се чине увјерљивим. И овај рад представља мали прилог потврди већ изречених констатација да је Црњански у својој књижевном стварању посебну пажњу посвећивао синтакси, реченици.

Извори цитата

Црњански, 1973: Милош Црњански, *Сеобе*. Београд: Нолит.

Црњански, 1973: Милош Црњански, *Друга књига `Сеоба`*. I, II, Београд: Нолит.

Литература

Белић, 1934: Александар Белић, Београдски стил, *Наш језик* 2. Београд: 193–200.

Белић 1940: Александар Белић, Београд и књижевни језик, *Наш језик* 7/7. Београд, 193–196.

Ивић, 1972: Милка Ивић, Проблематика српскохрватског инфинитива, *Зборник за филологију и лингвистику*. Нови Сад: Матица српска, 115–138.

Ивић, 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад.

Падучева, 2004: Е. В. Падучева, *Динамически модели в семантике лексике*. Москва.

Петковић, 1996: Новица Петковић, *Лирске епифаније Милоша Црњанског*. Београд: СКЗ.

Радовановић, 1990: Милорад Радовановић, *Списи из синтаксе и семантике*. Сремски Карловци – Нови Сад.

Танасић 2012: Међуоднос рефлексивне пасивне и обезличене реченице, *Из синтаксе српске реченице*. Београд: Београдска књига Београд, Институт за српски језик САНУ.

Танасић, 2012а: Срето Танасић, Агенс у пасивним реченицама, *Јужнословенски филолог* 68. Београд.

Тополињска, 1996: Зузана Тополињска, „Падеж“ и „глаголски род“ – две стратегије граматикализације односа између „предиката“ и његових „аргументата“, *Јужнословенски филолог* XLII. Београд, 1–9.

Срето Танасић

ПЕРЕСЕЛЕНИЯ МИЛОША ЦРНЯНСКОГО: НА ПУТИ МЕЖДУ РЕАЛЬНЫМ И ЖЕЛЯЕМЫМ – ОДИН ВОЗМОЖНЫЙ ЯЗЫКОВОЙ АСПЕКТ

(Резюме)

Знаменитый роман *Переселения* Милоша Црњанского появился после Первой мировой войны. Опыполученный в течение этой войны содействовал направлению взгляда этого писателя на судьбу эго народа. Эту судьбу можно, при необходимых упрощениях, свести к двум следующим определениям: эпостоянные переселения от нужды и постоянное ведение войны от нужды. Поэтому в данном романе в центре внимания сербские воины и их офицеры на чужой земле. За ними следует их народ; у всех одна и та же судьба. Они перед турками покинули свою отчизну. Тот, кто их прихял, а это была Вена, не принимал их с целью обеспечения им новой отчизны, а для того, что бы воевали в инттересах того, кто их принял. Сербский народ в чужой стране был в распыленном состоянии, находясь между тем, что от него требуется, и тем, к чему он сам стремится – между войной и поиском нового отчества. Вена отправляет их воевать на западе, а им хотелось отправится на восток, в Россию, что бы там обрести покой, в новой отчизне. Неизбежно ставится вопрос о том, можно ли в такой ситуации сохранить собственный идентитет. Индивидуальный и коллективный, национальный.

В настоящей работе рассматривается вопрос о том, как народ, обрисованный в романе, изображается на оровне языка, а еменно на уровне синтаксиса предложения. Известно, что Милош Црњанский как писатель сознательно и творчески относится к предложению. Результатом такого эго подхода к предложению является у эго произведении другой подход, отличный от до того времени встречающегося синтаксиса в литературных произведениях. Нас интересовал вопрос о том, как писатель использует язык на уровне синтаксиса при создании художественного мира и отношения к нему. Акцент в работе ставится на вопросе о томе, как и в какой степени представлены предложения, касающиеся деагентивизации и анонимизации, а это значит, что в центре внимания исследования пассивные и имперсональные структуры предложения.

Ключевые слова: Литературное произведение, сербский язык, синтаксис, деагентивизация.